

Bygdeforskaren

Far kallade sig med förkärlek bygdeforskaren. Det var en mycket ovanlig titel och den slog igenom som ett öknamn som folk använde om honom omväxlande med Skogsdalaren. Vad bygdeforskningen innebar var det få som visste och något anseende bland enkla människor hade nog inte en sådan mani, som väl i bästa fall troddes vara att samla på allt gammalt skräp.

Men det fanns lärda män i Lund som observerade hans strävanden med aktning och respekt. Låt oss först ta del av vad en intresserad man i Växiö, Henrik Hylthén-Cavallius i sin år 1907 utgivna bok om "Samlare i Sverige" skriver om lantbrukaren Anders Nilsson i Skogsdala:

"Han har under trettio års tid sysslat med insamlandet av alla slags arkivalier, som tillhöra lokalhistorien och bygdeforskningen, d.v.s. Vanstads och angränsande socknars kulturhistoria, och utgöra N:s egenhändiga anteckningar och utskrifter ur sådana handlingar, som ej kunna förvärfvas, nu fyra folianter om 500 å 600 sidor vardera."

I boken återfinns man namnen på åtskilliga av fars goda vänner och forskningskolleger, jfr sid.

Bygdeforskningen hade far bedrivit samtidigt med sitt mångsysslande som lantbrukare och skicklig handaslöjdare, kommunal förtroendemän och lokalpolitiker, släktforskare m.m. Efter 1907 fortsatte han under ytterligare trettio år med sitt samlande. Han hade börjat med att inventera sina förfäders efterlämnade papper. Han hade fortsatt med sockenarkivet och "byns kista". Han hade intervjuat gamla sockenbor och andra som mindes hur det var i gamla tider. Han hade ägnat mycken tid åt läsning av främst historisk och kulturhistorisk litteratur. Med tiden hade han skaffat sig en icke oansenlig egen boksamling, främst verk som rörde Skånes historia.

Av sin rektor Leonard Holmström på Hvilan, vilkens hustru också stammade från Färs härad, hade han som ung lantbrukare erhållit ett rekommendationsbrev till universitetsbiblioteket i Lund för studier om hembygdens historia. Där tillbringade han under årens lopp många trägna studietimmar. Ännu i sjuttiofemsårsåldern lånade han böcker där mot borgen av ingen mindre än biskopen Edvard Rodhe. Efter landsarkivets tillkomst 1903 blev far en ännu oftare sedd besökare där. När forskarsalen på landsarkivet stängdes klockan fyra, kunde han fortsätta sina studier på universitetsbiblioteket tills det stängdes där klockan nio.

Han forskade inte bara i arkiv och bibliotek i Lund. Han utsträckte tidigt sina forskningsresor till Rigsarkivet och Rigsbiblioteket i Köpenhamn och senare även till Kammarkollegiets och Kammarrättens arkiv i Stockholm.

De av Hylthén-Cavallius nämnda handskrivna folianterna med anteckningar och avskrifter hade tredubblats till antalet redan innan 1920. Kartonger fylldes med specialsamlingar, som till stor del utgjordes av "efterlämnade papper" efter för länge sedan avlidna personer. Bland de mera intressanta delsamlingarna av denna kategori kan nämnas de s.k. "Simonssonska Familjepapperna", brev och andra papper, som tillhört prosten Per Simonssons son kantorn S.A. Simonsson. De avslöjar bl.a. att kantorn bedrev en privatskola i Vanstad för dem som ville förkovra sig utöver folkskolans kurser. Årsavgifterna var differentierade. Överklassen kunde få betala upp till 150 kronor för ett barn men bondsönerna fick slippa undan med 10 kronor, gärna betalade in natura. Länsman Friberg, som uppenbarligen inte var rikast i socknen, fick betala 55 kronor för sin son.

Det första bandet av de bundna Lokalhistoriska Samlingarna, som omfattar forskningar från 1880-1893, innehåller som första nummer i avskrift och i översättning den äldsta kända handling, i vilken sockennamnet Vanstad nämnes. Det är ett i Svenskt Diplomatarium (se N.F.) infört pergamentsbrev på latin från år 1332. Det var en värdig inledning till samlingarna av bidrag till hembygdens historia.

Granskar man vad den åldrige bygdeforskaren tillvaratog i sina delsamlingar, finner man att kvalitén inte alltid håller måttet. Men även på äldre dar kunde han göra märkliga fynd. Ett av de allra märkligaste var pergamentsbrev från snapphanetiden om de förrymda prästerna i Albo härad. Brevet var numrerade med nr 14, 15 och 16 och visade sig tillhöra en i landsarkivet förvarad arkivaliesamling kallad Biskopsarkivet. Där hade de saknats alltsedan samlingen inkom till landsarkivet.

Endast de vid skilda tidpunkter uppgjorda registren över samlingarna kan ge en uppfattning om vilken mängd papper från de mest skilda ämnesområden som på olika vägar och tider hamnat i samlingarna. Från skilda socialgrupper, från herrgårdsarkiv och högreståndsmiljöer, hantverkarhem, bondgårdar och fattigstugor har forskaren tillvaratagit alla slags gamla papper, hemmanshandlingar, bouppteckningar, kartor och skifteshandlingar, rättegångsprotokoll, räkenskaper, brevsamlingar, fotografier, kuriosor, allt från värdefulla pergamentsbrev och annat historiskt intressant material till rena rama makulaturen.

Apropå herrgårdsarkiv kan nämnas att en specialgrupp om åtta volymer som kallas Hintzeska arkivet, innehåller handlingar från både Kåseholms, Esperödsgårdens och Vanstatorps gårdsarkiv.

Impulsen till sitt livslånga bygdeforskande och samlande hade far fått som artonårig elev vid Hvilans folkhögskola. Vid avslutningen av höstterminen 1877 höll en av skolans lärare Hans Emil Larsson ett föredrag

om värdet av våra folkminnen och om vikten av att folket själv deltog i arbetet med deras samlande och bevarande. I förbigående gjorde han propaganda för den 1875 bildade Skånska landsmålsföreningen, som sysslade med uppteckning av allmogemål, ett kulturarbete som ett dussintal landsmålsföreningar i olika landskap på den tiden ägnade sig åt. I anslutning till föredraget läste skalden A.U.Bååth, som var lärare i svenska vid skolan, en dikt om "Gammal tid och ny".

Far var en ivrig, lätt entusiasmerad idealist. Han tänkte direkt på föredragets appeller. Redan innan jullovet var slut antecknade han i sin dagbok: "Skrev brev till rektor Holmström om Folkspråket i Färs härad". I en uppsats, som han skrev i början på vårterminen i form av ett brev till läraren Bååth, beklagar han att "jullovets varit så kort att jag inte hann samla något åt Larsson". Så lätt som han först trott var det emellertid inte att samla fornminnen. Men innan han lämnade folkhögskolan efter sin andra vinterkurs hade han till skolans rektor överlämnat ett värdefullt fornfynd från sin hembygd Färs. I den tryckta årsredogörelsen för läsåret 1879-1880 finner man till sin överraskning som donator till skolans museum: "Eleven Anders Nilsson, Lassaröd, fyra kufiska mynt".

Var hade han fått kufiska mynt ifrån? Sådana ursprungligen feniciska mynt, präglades först i staden Kufa men senare på många andra ställen. De hade genom handel fått en vidsträckt spridning, och enligt en uppslagsbok nått Sverige under 800-900-talen, huvudsakligen via Ryssland. Det rörde sig alltså om fynd från vikingatiden, en period i hembygdens historia om vilken man, så vitt jag visste, inga fakta var kända. Att trakten varit befolkad redan före vår tideräknings början var jag på det klara med. Talrika fynd av flintyxor och andra redskap från den äldre och yngre stenåldern fanns i fars samlingar, de flesta upphittade på Skogsdalas ägor. Men att trakten redan under vikingatiden skulle ha nått en sådan odling och haft så välbärgade invånare att man handlade med kufiska mynt var för mig överraskande.

Far hade antagligen fått mynten av sin far för att han skulle kunna på ett värdigt sätt uppfylla sitt halvkvädna löfte till föredragshållaren Larsson. Hur länge mynten varit i faderns ägo kan man inte veta. Det enda dokument om myntens förhistoria jag funnit är en sida i en av fars anteckningsböcker från 1876 och tiden därefter. Där har han, troligen i samband med donationen, kopierat mynten genom att gnida runt den ovässa ändan av en blyertspenna över mynten till dess präglingen framträdde på papperet. Bredvid har far skrivit: "Avtryck av de kufiska mynt som husmannens Nils m.fl. funno i Näsby och som jag skänkte till Hvilan". Enligt kvalificerad expertis, som granskat avtrycken, var mynten äkta.

Bortsett från de ovan nämnda flintyxorna, som funnits på de egna ägorna och som far generöst skänkt bort till skolor, minns jag inte att far hade några "samlingar" av gamla föremål. Hans intresse för allt gammalt var emellertid levande. Det visade han vid en utställning av gammal allmogekultur, som Malmöhus Läns Hushållningssällskap i samband med Baltiska Utställningen 1914 anordnade. Han samlade då in över tusen föremål, redskap, möbler, textilier, silver m.m. vid en systematisk inventering i Vanstads och kringliggande socknar. Intransporten till utställningen krävde flera järnvägsvagnar.

Inventeringen, om vilken man kan läsa i "Antiquariska Forskningar maj-juni 1914", gav många intressanta fynd. Bl.a. fann far hos avlägsna släktingar i sidled dels sin farfars farfars, riksdagsmannen Anders Olssons i Lassaröd sigill med initialerna A.O.S. i spegelmonogram och dels ett av riksdagsmannens sonson och namne, urmakaren Anders Olsson i Lövestad år 1811 tillverkat golvur med målningar av 1700-talsmålaren Ludvig Bauer på fodralet och farfaderns spegelmonogram från sigillet på urtavlan. Om dessa fynd berättas i släktkrönikan Förfäder från Färs sid. 202-203. Här flyter bygdeforskningen och släktforskningen tillsammans.

Det i minnesskriftens inledning nämnda antika skåpet med målningar av Ludvig Bauer var också med på Hembygdsutställningen 1914, som evenemanget officiellt kallades. Egentligen hade jag tänkt att berätta skåpets tillkomsthistoria i kapitlet om den prisbelönte snickaren och tusenkonstnären. Men den kan med lika god rätt berättas här. Det gäller gamla saker som tillvaratagits av den unge bygdeforskaren. "Reliker av ett hörnskåp och en kista av år 1811 sålunda i möbel infattade 1888 av sonsonens son", står det på ett ritningsutkast. Far hade funnit "relikerna" bortkastade i någon vrå, illa förstörda av or. Av kistan sågade han ut tre triangelformade stycken som tack vare Bauers målningar var någorlunda bevarade. Bitarna sammanfogade han så att han fick fram en bild av "Skördefolk från Lassaröd" i häradsdräkter, en kvinna med en räfsa och en man med en lie på var sin sida upptill samt en betande häst och en ryttare med ridpiska nedtill.

De sammanfogade bitarna fick utgöra framsidan på ett lagom högt klädskåp, i vilket vi som barn förvarade våra ytterkläder. Hörnskåpets bevarade främre del fick en ny ryggsida och byggdes, upplyft på två pelare, samman med klädskåpet. Något så märkligt i möbelväg skulle ingen annan än bygdeforskaren ha hittat på. Men för all del. Möbeln var praktisk och prydde sin plats. Att han lyckats fick han sakkunnig bekräftelse på när Nordiska Museet efter utställningen skrev och ville köpa skåpet.

Ingemar Ingers, ortnamns- och folkminnesforskaren m.m., dotterson till rektor Leonard Holmström på Hvilan, frågade mig en gång om jag visste att det var min far som skrivit eller åtminstone lämnat materialet till de kulturhistoriska beskrivningarna i Skånes Kalender 1904 om Vanstads och angränsande socknars kyrkor, herrgårdar och fornminnen m.m. Det visste jag inte men jag kände väl till kalendern, som fanns i min fars bibliotek. Jag visste också att kalenderns utgivare hette Landén och att han tillhört min fars bekantskapskrets.

Jag hade ingen anledning att betvivla doktor Ingers uppgifter. Jämför man kalenderns sockenbeskrivningar med fars forskningsanteckningar i tidigare bundna lokalhistoriska samlingar finner man åtskilligt material som är gemensamt. I det just 1904 bundna tredje bandet finner man uppsatser om gårdar som nämns i kalendern som t.ex. "Data ur Vanstatorps historia", "Esperöds gård, kulturhistoriskt utkast", "Askaröds historia", "Kåseholm, lokalhistoriska studier".

Samtidigt som Ingers vid vårt första sammanträffande nämnde om fars för mig obekanta medverkan i Skånes kalender, anförtrodde han mig att han själv under årens lopp fått material till ett flertal kulturartiklar av far, som han, liksom hans föräldrar och morföräldrar alltid gjort, räknat till sina nära vänner. Att far så generöst delade med sig av sina forskningsresultat, visste jag inte. Jag kände till att redaktören för Scania Biblioteket i Malmö Moje Biarner, bördig från Skåne-Tranås, på 1930-talet fått använda fars forskningsmaterial om Esperöds gård i en skrift. Jag trodde mig också ha hört att författaren Theodor Tufvesson fått låna hela band av Lokalhistoriska Samlingar med rätt att utnyttja materialet i sitt författarskap. Men något bestämt visste jag inte därom.

Nu fann jag en dag bland bevarade brev ett brevkort från 1932, i vilket Theodor Tufvesson ber att "för en artikel om förhållandena i 1700-talets Borrby" få låna fars "Borrbyregister". Därmed skulle far göra honom "en mäktiga stor tjänst". Tilltalet "Ärade Broder och Gynnare" samt underskriften "Din tacksamme och tillgivne" tyder på att far redan tidigare gjort Tufvesson stora tjänster. En dagboksanteckning från 1931 berättar att "Pastor L. fr. Röddinge fick låna mitt Röddingeband IX för krönikan". Så gick det alltså till och det gläder mig att kunna konstatera att resultaten av fars forskarmödor blev så väl utnyttjade redan i hans livstid och med hans generösa samtycke.

"Några Data om Vanstatorps historia" fanns enligt ett register redan 1894 i en version som troligen var avsedd för dåvarande ägaren konsul Hugo Lindgren. En senare version om c:a 10 sidor har far utarbetat omkring 1914 för den dåvarande ägaren. Datamaterialet har sedermera så sent som

1975 med mitt samtycke använts av förre överintendenten vid Valdemarsudde Gustaf Lindgren i "Herresätet Vanstatorp. En kort historik", omnämnd i hans minnesbok Vanstatorp. Gården var vid seklets början hans sommarhem.

Far själv synes i sitt rastlösa mångsysslande ha saknat intresse för forskningsresultatens publicering. För honom synes insamlandet och bevarandet av det kulturhistoriska materialet, av "folkminnena", ha varit huvudsaken i god överensstämmelse med den impuls han en gång fått på Hvilan. Det samlade materialet rubricerade han i titelbladet till första bandet av de lokalhistoriska samlingarna som Bidrag till Hembygdens historia. Någon antydning om vem som skulle skriva Hembygdens historia finner man inte. Uppmaningar från hans vänner att han borde skriva en Vanstads sockens eller Färs härads historia lyssnade han inte på. Sådana planer hade han aldrig haft. Han väntade på en professor i Skånes historia. Det var en besvikelse för honom att jag blev jurist.

Far skrev under årens lopp en mängd tidningsartiklar i skilda ämnen men de gällde inte resultat av bygdeforskningen. Den enda skrift i det ämnet som far utgivit i eget namn är så vitt jag vet en sak om "Anna-Per Langs dotter. Ett bidrag till Vollsjö äldsta historia". Den utkom på Scania förlaget 1934. Av ett gammalt brevkoncept framgår emellertid att far redan omkring 1906 sysslat med Vollsjöhistorien, då omnämnd som "en skiss till en biografisk skildring i mina (handskrivna!) ortshistoriska samlingar".

En märklig gravsten på Vollsjö kyrkogård hade 1905 väckt bygdeforskarens uppmärksamhet. Stenen visade sig vara från 1500-talet och hade legat över en Anna-Per Langs dotter, änka efter en landshövding Nils Brahe, som avrättats i Köpenhamn 1529 för att han vägrat svärja trohetsed till Kristian II:s (Kristian Tyranns) efterträdare. Forskningarna kring faderns och makens samt deras förfäders levnadsöden gav utblickar över mycket dramatiska skeenden av skånsk-dansk medeltidshistoria och inte minst över Färs härads läns historia.

En vän i Malmö hade uppmanat far att låta trycka historien om "Vollsjöstenen" men far avvisade en sådan tanke. Ämnet förde för långt. Han framhöll bl.a. "hur svårt det faller sig för en lantbrukare att skriva Skånes historia". Han kände tydligen att han som olärd amatörhistoriker inte behärskade det komplicerade heterogena stoffet.

Det var Theodor Tufvesson som 1934 övertalade far att låta trycka skriften. Förmodligen fick han tryckningen gratis som tack för lån ur samlingarna. Alstret vann säkert inte på att utgivas först sedan författaren fyllt sjuttiofem år och märkt av sjukdom. Men häftet recenserades i S.D.S. som "högst intressant, framför allt genom berättarens egen, man skulle vilja kalla den Per Wieselgrenska stil". I samma artikel recenserades Moje Biarners utgåva av "Gamla Esperöd", till vilken han erhållit materialet

av far. Efter fars död berättades om "Bygdeforskaren med stort B" och hans märkliga Vollsjärgårdshistorik i en brett upplagd artikel i Mellersta Skånes lördagsläsning av sedermera kontraktsprosten och filosofie hedersdoktorn Ernst Frostin. Frostin skriver bl.a. om framtidsvärdet av fars forskningar: "Ett monument, förnämligare och varaktigare än alla professorstitlar, har han rest åt sig i de digra folianter lokalhistoriska samlingar, som utgöra summan av hans lärda mödor".

Sedan samlingarna 1936 före depositionen i "Forskarcentralen i Sjöbo" av min far registrerades och förtecknades har tyvärr en stor del av samlingarna försvunnit, troligen från det alltför öppna förvaret i Hembygds-museet i Charlottenlund. Mycket av det allra värdefullaste, större delen av banden med lokalhistoriska samlingar, av dagböcker och brevsamlingar, fattades när jag efter samlingarnas överförande 1967 till landsarkivet i Lund kontrollerade vad som fanns. Man hade "lånat" men aldrig återställt. Dessvärre har det som fattats inte kunnat tillrättaskaffas, bortsett från ett fåtal brev och dagböcker.

Trots alla luckor i serierna, som vållats genom det obehöriga bortförandet av ett stort antal arkivalier, innehåller samlingarna alltså mycket som kan vara av intresse för dem som skall skriva Vanstads och angränsande socknars historia.

o o O O o o

"Bygdeforskaren" är ett avsnitt ur en minnesskrift om Anders Nilsson i Skogsdala till gårdens hundraårsdag den 12 juni 1985.

Uppsala i februari 1986

Sven Johan Nilsson